

TÜRKİYE'DE 1990 SONRASI ÇEVRE POLİTİKALARININ SEÇİM BEYANNAMELERİNE YANSIMALARI

Elif Şeşen* - K. Özkan Ertürk**

ÖZET

Ülkemizde çevre farkındalığının 1970'li yıllarda artışından söz edilebilirse de çevre, siyasi partilerin söylem ve gündemlerine daha sonraki yıllarda girmiştir. Çevre kirliliğinin artışına paralel olarak dünya genelinde giderek daha fazla tartışılan bir konu olan çevre ve çevrenin korunması 1990'lı yıllardan itibaren siyasi gündemin daha önemli bir parçası ve siyasi partilerin daha fazla üzerinde durdukları bir konu haline gelmiştir. Genel ve yerel seçimler öncesinde açıkladıkları beyannamelerle bir konu ile ilgili yaptıklarını ve yapacaklarını yani hizmetlerini ve vaatlerini kamuoyu ile paylaşan siyasi partilerin beyannamelerde bir konuya yer verip vermemelerinin yanı sıra ne ağırlıkta yer verdikleri de önem taşır. Çünkü partilerin seçim sürecinde üzerinde durdukları konuların kamusal gündemin üst sıralarına taşınma ihtimali de artacaktır. Çevre sorunlarının çözümünde önemli aktörler olan siyasi partilerin seçim beyannamelerindeki çevre bölümlerinin genel bir portresini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, 1990 yılı sonrasında gerçekleştirilen genel ve yerel seçimlerde siyasi partilerin seçim beyannameleri, çevre konularına verdikleri önem bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi partiler, Seçim beyannamesi, Çevre, Çevre politikası

REFLECTIONS OF THE POST- 1990'S ENVIRONMENTAL POLICIES TO THE ELECTION STATEMENTS IN TURKEY

ABSTRACT

Although it might be mentioned an increase of the environmental awareness in the 1970s in Turkey, environment has entered into the discourses and agendas of the political parties afterwards. Environment and environmental protection which are much-discussed issues parallel to the increase in environmental pollution worldwide, have become more important parts of the political agenda and also more important topics which political parties overemphasized since the 1990s. Political parties make public what they have done and what they will do in other words their activities and promises about a social issue in their election statements. In this regard, it is important if the parties make mention of an issue and also how much place was given it in the election statement. Inasmuch as issues mentioned in the statements have more chance to be ranked with the agenda. In this study, which aimed to reveal a general portrait of the environment related

---

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi

** Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi

parts of election statements of the political parties which are basic actors in the solution of the environmental problems, the election statements of the political parties which are declared in the general and local elections held after 1990 were examined in terms of their importance to environmental issues.

Keywords: Political parties, Election statements, Environment, Environmental policy

GİRİŞ

Atıklardan kirliliğe, iklim değişikliğinden hayvan haklarına çevre sorunlarının giderek bütün dünyayı tehdit eder hale gelmesi neticesinde, tüm dünya dikkatini çevreye ve çevre sorunlarına yöneltmiştir. Bu sorunların çok kısa bir sürede yer-küreyi sardığı fark edilmeye başlanmış ve çevre sorunlarının bütünlüğü ile küreselliği çevre söylemine girmiştir (Keleş ve Hamamcı 1998: 169). Bir başka deyişle günümüzde çevre sorunları, tüm ülkelerin öncelikli gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Fuller’ın (1996: 134) sözleriyle “gelecek yıllarda, çevre dışında dünyayı küresel çapta sınavacak başka bir sorun düşünmek zordur.”

Çevre sorunlarını ve çözümleri için yapılacakları siyasetten ve siyasi kurumlardan soyutlamak pek mümkün değildir. Zira sürdürülebilir kalkınmanın planlanması hükümetlere artan oranda yeni roller yüklemekte olup hükümetler başta olmak üzere siyasal tüm kurumlar çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın yönlendirilmesinde anahtar rol oynamaktadır (Baker ve ark. 1997: 19).

Çevre kirliliğinin artışına paralel olarak dünya genelinde giderek daha fazla tartışılan bir konu olan çevre ve çevrenin korunması siyasi partilerin de seçim dönemlerinde daha fazla üzerinde durdukları bir konu haline gelmiştir. Günümüzde temel politikalarını çevre üzerine kuran siyasi partilerin kurulması ve aktif siyasette yer alması, çevrenin siyasetten ayrı düşünülemez bir konu olduğuna işaret etmektedir. Çevrenin giderek gündemi daha fazla meşgul ve işgal eden bir mesele haline gelmesi siyasal iletişim etkinliklerindeki yerini ve önemini de artırmış görünmektedir. Artık sadece çevreci partiler değil, tüm siyasi partiler çevre sorunları ile ilgili bir tutum ortaya koyma ihtiyacı hissetmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de çevre farkındalığının yükseldiği 1990’lı yıllar sonrasındaki yerel ve genel seçimlerde siyasi partilerin çevre konularına verdikleri önemi seçim beyannameleri üzerinden ortaya koymaktır. Zira seçim beyannameleri siyasi partilerin icraatlarını ve politikalarını açıkladıkları temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

1. DÜNYADA ÇEVRE POLİTİKALARI

Su kaynaklarının kuruması ve insanların başka yerlere göç etmek zorunda kalması gibi çevre sorunlarının başlangıcını çok eski tarihlere kadar götürmek mümkün olsa da bu sorunların tüm insanlığı etkiler hale gelmesi aslında Sanayi

Devrimi sonrasında olmuştur. Başlangıçta doğanın kendini yenileme yeteneği sayesinde çok fark edilmeyen ya da çok fazla önemsenmeyen çevre kirliliğinin, bu yeteneğin çok üstüne çıkması neticesinde çevre hızla bozulmaya başlamıştır. Yaşam ortamını oluşturan çevre öğelerindeki kirlilik ancak gözle görülür ve tehlikeli bir düzeye erişince farkına varılmıştır. 1960'lı yıllara kadar yerel ölçekli çevre sorunlarına, kalkınmanın refah için katlanılması gereken doğal sonuçları olarak bakılmış; faaliyetler kalkınma adına yapıldıkça çevrenin tahrip edilmesi sorgulanmamıştır (Tekeli 1996: 26). Sanayileşmenin hız kazanmasıyla kalkınma ve çevre arasındaki ilişkide hep dışlanan çevre boyutu ancak bundan sonra gündeme gelmeye başlamıştır. Bu farkındalığın sebebi ise sorunların artık yerel boyuttan çıkıp, bölgesel, hatta küresel boyutta hissedilmeye başlamasıdır (Kaya 2010: 77). Sanayi, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, dünya toplumlarını büyüğünden küçüğüne ağ oluşturacak şekilde birbirine bağlamış, birbirinden etkilenir hale getirmiştir. Öte yandan, bu gelişmeler ortak bazı çevresel sorunları da beraberinde getirdiğinden, çevreyi temel alan yeni bir küreselleşme eğilimi doğmuş; kalkınmanın ve çevre korumanın sürekliliği bir ilgi alanı olarak ortaya çıkmıştır (Kaypak 2011: 19).

Çevrenin bir insan hakkı olarak düşünölmeye başlanmasında 1972'de Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Stockholm Konferansı etkili olmuştur. Konferans sonrasında ölkelerinde çevre ile ilgili konulara geniş bir şekilde yer vermeye başlanmış, kamuoyunun artan ilgisi sonucunda çevre politikaları önem kazanmış, politika ve çevre ilişkisi daha da belirgin hale gelmiştir. Çevre sorunlarının zaman içinde kazandığı öneme paralel olarak, çevre kavramının içeriği de genişlemiş, konu sadece kirlenmeyle sınırlı bir bakış açısı ile değil, bu sorunun yanı sıra çevre ile ekonomi, kalkınma ve diğer parametreler arasındaki karşılıklı etkileşim süreçlerinin bir bütünü olarak ele alınmaya başlamıştır (Ökmen 2004: 329). Stockholm Konferansı sonrasında dünya üzerinde çevre anlayışı değişmiş olup, çevreyi kalkınma önünde engel olarak gören anlayış yerini çevre ile uyumlu sürdürülebilir kalkınma anlayışına bırakmıştır. Dolayısıyla dünya genelinde 1970'lerden sonra çevresel sorunların toplumun ve kamuoyunun daha fazla ilgisini çekmeye başladığını söylemek mümkündür.

Çevre farkındalığı ve çevrenin korunmasına yönelik olarak uluslararası düzeyde gerçekleştirilen çalışmalar arasında 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Komisyonu'nun yayınladığı "Ortak Geleceğimiz" adlı rapor bir dönüm noktasıdır. Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland başkanlığında hazırlanan ve onun adıyla da anılan raporda çevre sorunlarının küresel hale geldiğine dikkat çekilerek gelişmiş ve gelişmemiş bütün ölkeleri tehdit eder hale geldiği ve gelecek kuşakların yaşamlarının tehlikede olduğu belirtilmiştir. Ayrıca raporda ilk kez "sürdürülebilir kalkınma" kavramı kullanılmıştır. Raporda "sürdürülebilir kalkınma" kavramı; "bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak" (Pearce and

Palmer 2001: 404) olarak tanımlanmıştır. Günümüz çevre politikalarını da yönlendiren temel kavramlardan biri olan sürdürülebilir kalkınma, Brundtland Raporu’nun ardından yapılan Rio Konferansı’nın da ana teması olmuştur.

1992 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı çevrenin bir hak olarak kabul edilmesi ve çevre farkındalığının gelişmesi açısından önemli bir diğer adımdır. Rio Konferansı, 179 ülkenin devlet başkanları ve yetkililerini bir araya getiren en büyük toplantı olma özelliğini taşımaktadır (Kaypak 2012: 228). Bu 179 ülkenin üzerinde anlaştığı en önemli nokta, dünyamızın gelecekteki kalkınmasının ekonomi, toplum ve çevre açılarından sürdürülebilir olmasının nasıl sağlanabileceğinin ortaya çıkarılması zorunluluğu olmuştur (Kırımhan 1995: 165). Rio Konferansı’nda ele alınan konular, bir bildirge çerçevesinde düzenlenmiş ve küresel çevre politikaları olarak benimsenmiştir. Çevre ve kalkınma konularındaki bütün hizmet ve politikaları yönlendirecek prensipler de “Gündem 21” adı altında toplanmıştır. “İnsanlık, tarihsel bir dönüm noktasındadır” cümlesiyle başlayan Gündem 21 kalkınma ve çevre arasında denge kurulmasını hedefleyen “sürdürülebilir kalkınma” kavramının yaşama geçirilmesine yönelik küresel uzlaşmanın ve politik taahhütlerin en üst düzeydeki ifadesi olan bir eylem planıdır (Ökmen ve Görmez 2009). Gündem 21’e göre sürdürülebilir kalkınma esas olarak hükümetlerin sorumluluğundadır. Gündem 21’de, sürdürülebilir kalkınma, bugün ve gelecek kuşaklar için insanca bir çevrenin geliştirilmesi, bütün insanların, toplulukların, girişimlerin ve kuruluşların birlikte sorumluluk yüklenmesini gerektirmekte; hükümetlerin ve yerel yönetimlerin kendi yetki alanları içinde kapsamlı bir çevre politikası konusunda sorumluluğa sahip oldukları ve çevre sorunlarının aşılması için uluslararası işbirliğinin önemi vurgulanmaktadır (Bozlağan 2004: 2).

Çevre sorunları ile ilgili olarak koruma ve sorun çözmeye yönelik çabaların bütünü çevre politikalarını oluşturmaktadır. Bütün insanlığı ilgilendirir hale gelen çevre sorunları, politika kavramıyla da yakından ilgilidir. Bireyler, sivil toplum kuruluşları, devletler ve uluslararası örgütlerin çevre sorunları ile ilgili olarak koruma ve sorun çözmeye yönelik çabalarının bütünü ya da doğal ve yapay çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla hükümetlerce alınan geleceğe dönük önlemleri kapsayan çevre politikaları, çevre-politika ilişkisinin odağında yer almaktadır (Ökmen 2004: 327).

Geniş anlamda çevre politikası toplumun çevreyle olan ilişkisini düzenlemek için belirlenen amaçlar, hedefler, faaliyetler, ilke ve prensipler ve son olarak tercihler ile çevrenin korunması ve geliştirilmesine ilişkin alınan tedbirlerin bütünüdür (Keleş ve ark. 2009: 335). Çevre politikalarının hayata geçirilmesi için çevre vergisi gibi mali araçlar ve Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) gibi hukuki araçların yanı sıra çevre eğitimi, kitle iletişim araçları gibi destekleyici araçlar da geliştirilmiştir. Destekleyici araçlar kirleticiler, kirliliğe maruz kalanlar ve kamu

idareleri arasında bir uzlaşma noktasının bulunmasına, kamunun çevre konusunda bilinçlendirilmesine ve kamuoyunun bilgilendirilmesine hizmet etmektedir (Budak 2000: 51). Dolayısıyla çevreye yönelik geliştirilecek politikalar tüm siyasi kurumların önemli bir sorumluluk alanını oluşturmaktadır (Bell-McGillivray 2000: 38). Bu kurumların başında da siyasi partiler gelmektedir. Çünkü mevcut ya da geleceğin hükümetleri olarak siyasi partiler her konuda olduğu gibi çevre politikalarının belirlenmesinde de baş aktörler konumundadır. Nitekim çevre sorunlarının çözümünde kamuoyunun birincil sorumluluk yüklediği merci de resmi kurumlardır. Örneğin Eurobarometer Raporuna (2014) göre Avrupa Birliği genelinde vatandaşların %59'u çevre sorunları ile mücadelede ilk ve en büyük sorumluluğun siyasi kurumlara (hükümet, bakanlıklar, siyasi partiler) ait olduğunu düşünmektedir.

2. TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARI

Türkiye de 1970'li yılların sonunda sosyal, siyasal, ekonomik ve yönetsel yapısına uygun çevre politikası oluşturmaya başlamış ve kalkınma planlarında çevre konusuna yer vermeye başlamıştır (Belli ve Aydın 2016: 590). Türkiye'de çevresel ilgi ve kitleselleşme süreci 1980'lerde giderek yükselen bir grafik çizmiş; başlangıçta sınırlı bir elit hareketi görünümünde olan hareketler, çevre bilinci yaratma, kamuoyu ilgisini sorunlara odaklaştırma ve yöneticileri önlemler almaya zorlama görevini üstlenmiştir (Öz 1989: 30). Yasal açıdan ilk Çevre Kanunu 1983 yılında kabul edilmiştir. İdari açıdan ise ilk olarak 1991 yılında Çevre Bakanlığı kurulmuştur.

Türkiye'de çevre yönetimi ve politikasının tarihsel süreci ve temellerini anlayabilmek adına yapılacak bir inceleme çerçevesinde, çevre ile ilgili yasal mevzuat, kalkınma planları ve Ulusal Çevre Stratejisi Eylem Planı'ndan (UÇEP) bahsetmek gerekir. Cumhuriyet döneminde imar, kentlerin ağaçlandırılması, hayvanların korunması, temizlik, sıtma ve veremle mücadele gibi hususlar 1923-1963 arası hükümet programlarında yer almıştır. 1983 tarihli Çevre Kanunu'na kadar, Köy Kanunu'ndaki temizlik, sağlık ve koruların korunması; Limanlar Kanunu'ndaki denizlerin korunması ile Medeni Kanun'daki çeşitli çevre düzenlemeleri geçerli olmuştur (Belli ve Aydın 2016: 593). 2872 sayılı Çevre Kanunu ise çevre sağlığının korunması amacıyla idari, cezai ve hukuksal düzenlemeler getirmekte, vatandaşların çevre hakkı konusundaki duyarlılıklarını geliştirme ve vatandaşların çevresel denetim sürecine katılımlarına vurgu yapmaktadır. Çevre Kanunu, 1984, 1986, 1988 ve 2006 yıllarında değişikliğe uğramıştır. En geniş ve etkili değişiklikler 5491 Sayılı Yasa ile 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklik ile "sürdürülebilir çevre" ve "sürdürülebilir kalkınma" kavramları yasaya eklenmiştir. Ayrıca çevre kirliliğine neden olduğu tespit edilen kurum, kuruluş ve işletmelere ağır yaptırımlar getirilmiştir (Abdulahakimoğulları ve ark. 2011: 76).

Ülkemizin ilk kalkınma planı 1963-1972 yılları arasını kapsamaktadır ancak çevre sorunları ilk kez 1973-1977 yıllarını kapsayan 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer almıştır. Plan aynı zamanda Türkiye’deki ilk ulusal ölçekli çevre politikası metni olma özelliğine de sahiptir (Tutar 2011: 3). 1983 yılında Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur (Aksu 2011: 20).

1990’lı yıllarda çevre uluslararası ve ulusal düzeyde daha fazla tartışılır bir duruma gelmiştir. Bruntland Raporu’nun ülkemizdeki izlerini 1990-1994 yıllarını kapsayan 6. Kalkınma Planı’nda görmek mümkündür. 7. Kalkınma Planı (1996-2000) döneminde Çevre Bakanlığı’nun teknik desteğiyle ve Dünya Bankası’nın finansmanı ile hazırlanan “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)” çevreye bütüncül bir açıdan bakma amacı taşımaktadır (Algan 2000: 228). 2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planı’nda çevre konusuna yaşanabilir mekânlar, sürdürülebilir çevre başlığı altında geniş bir yer ayrılmış olup mekânsal gelişme ve planlama, kentsel dönüşüm ve konut, kentsel altyapı, çevrenin korunması, toprak ve su kaynakları yönetimi, denetim mekanizmalarının geliştirilmesi, özel sektör, yerel yönetimler ve STK’ların rolünün artırılması gibi konulara değinilmiştir.

Tüm dünyada artan çevre duyarlılığının yansımalarını ülkemizde de görmek mümkündür ancak daha yapılacak çok şey, gidilecek uzun bir yol var gibi görünmektedir. Bu yolda adım atması beklenen aktörlerin başında da siyasi partiler gelmektedir.

3. SİYASİ PARTİLER VE SEÇİM BEYANNAMELERİ

Siyasi partilerin toplumu ilgilendiren temel konulardaki görüş, hizmet ve vaatlerini içeren seçim beyannameleri, seçim sürecinde partilerin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik plan ve programlarının farklı iletişim araçlarında kamuoyu ile paylaştıkları metinlerdir. Seçim beyannameleri partilerin gelecek için niyet ve vaatlerini ortaya koyar, seçimler arasındaki zamanda parti icraatlarına yön verir. Beyannamelerin tamamı seçmenlerin çok büyük bir kısmı tarafından okunmasa da çeşitli kitle iletişim araçları vasıtasıyla beyannamelerdeki çeşitli bilgiler seçmenlere ulaşır (Rohrbach 1991). Bu bakımdan vatandaşlar, en azından teoride seçim beyannamelerini partinin gelecek politikaları hakkında fikir sahibi olmanın yanı sıra partilerin icraat performanslarını değerlendirmek ve karşılaştırmak için de kullanırlar (Naurin 2011). Elinder ve arkadaşları (2008) yaptıkları çalışmada seçim beyannamelerinin seçmenlerin kararı üzerinde önemli etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla beraber seçim beyannamelerinin gerçekte seçmene bilgi verdiği ya da seçmeni ikna ettiğine dair bir kanıt bulunmadığını ortaya koyan çalışmalar da vardır (Royed 1996; Rose 1980).

Seçim beyannameleri seçmen tercihlerini derinden etkileyen, söz konusu partinin olası iktidarındaki hükümet programının da temelidir (Tok 2012: 284). Bu ba-

kımdan seçim beyannamelerinin siyasi partiler ile ortaya çıktığı ve yayıldığı söylenebilir. İlk siyasi partiler temsili demokrasinin yerleştiği 19. yüzyılda önce ABD’de ve sonra da İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Modern anlamda siyasi partiler ilk olarak ABD’de kurulmuşlardır (Eroğul 2012: 146). Bu bakımdan ilk parti programlarının da bu ülkede yapılmış olduğu söylenebilir. Ülkemizde ise siyasi partilerin gayri resmi serüveni 19. yüzyıla yani siyasi nitelikli derneklerin kuruluşuna zemin hazırlayan 1839 tarihli Tanzimat Fermanı’na kadar uzatılabilirse de resmi serüveninin başlangıcı 23 Temmuz 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’tir. Faaliyet ve programları konusunda pek fazla bilgi bulunmayan azınlık cemiyetleri dışında tutulursa siyasi tarihimizin ilk partileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (Tural,2004:58) olarak sayılabilir. Teşebbüs-i Şahsi’nin 27 Temmuz 1906 tarihili 10 maddelik parti programı da siyasi tarihimizin ilk seçim beyannamesi olarak kabul edilebilir. İttihat ve Terakki’nin 1908 seçimleri öncesinde yayımladığı programı ise 21 maddeden oluşuyordu. Azınlık cemiyetlerinin programları da dikkate alınarak bir değerlendirme yapılacak olursa pek çok meşrutiyet dönemi partisi programlarını geniş tutmamış ve çerçeve temennilerle geçiştirmiştir (Tural 2004: 59). Cumhuriyetin tarihinin ilk siyasi partisi ise 9 Eylül 1923’te kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası’dır. 8 Nisan 1923’te toplanan TBMM’deki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun çalışmaları sonucunda Halk Fırkasının ilk seçim beyannamesi ve 1931’e kadar da tek parti programı olan “9 Umde” kabul edilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise ülke içinde ve dışında ortaya çıkan gelişmeler, çok partili hayata geçişi mecbur hale getirmiştir (Haytoğlu 1997: 46). Çok partili hayata geçiş siyasi tarihimiz açısından önemli bir dönüm noktasıdır. İktidar mücadelesi için rekabet seçim kampanyalarının ve araçlarının da gelişimini beraberinde getirmiştir. Ülkemizde siyasal seçim kampanyalarının tarihini CHP dışında ikinci bir partinin (Milli Kalkınma Partisi-MKP) kurularak seçimlere çok partili olarak gidildiği 1945 yılına kadar götürmek mümkündür ancak bu partinin ömrü çok kısa olmuştur. Asıl önemli gelişme ise CHP’den ayrılan bir grup milletvekili tarafından 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’nin (DP) kurulmasıdır. DP çok partili hayatın gerçek anlamdaki ilk partisi olmuştur. DP’nin parti programı daha çok seçim sistemi ve ekonomik serbestleşme üzerine kuruluydu (Demirel 1997).

TBMM (www.tbmm.gov.tr) arşivlerinden 1950’li yılların seçim beyannamelerine ulaşılabilir ancak seçim beyannamelerinin önemlerinin ve hacimlerinin artışı ile toplumsal sorunlara dair parti söylemlerini yansıtan kaynaklar olarak kabul edilmesi ülkemizde çok daha yeni tarihidir.

4. SEÇİM BEYANNAMELERİNDE ÇEVRE

Birkaç sayfalık broşürlerden fotoğraf ya da grafiklerin de yer aldığı kitap formatına doğru evrilen seçim beyannameleri seçim döneminde öne çıkan konulara göre sürekli yenilenir (Katz and Mair 1994). Siyasi partiler önceliklerine göre beyannamelerinde hem farklı konulara yer verebilir hem de aynı konuya farklı

ağırlıkta yer verebilir. Siyasi partiler, seçimler öncesinde yayınladıkları beyannamelerde bir konu ile ilgili yaptıklarını ve yapacaklarını yani hizmetlerini ve vaatlerini kamuoyuna açıklar. Bu bakımdan partilerin beyannamelerde bir konuya yer verip vermemelerinin yanı sıra ne ağırlıkta yer verdikleri de önem taşır. Çünkü partilerin seçim çalışmalarında bahsettikleri konuların kamusal gündemin üst sıralarına taşınma ihtimali de artacaktır.

Siyasi partilerin seçmenlerini ikna etmeye yönelik görüşlerini içeren ve önemli bir yazılı iletişim aracı durumundaki seçim beyannamelerinde çevre konusunda fazla çalışma bulunmamaktadır. Seçim beyannameleri; partiler arasındaki konuların çerçevelenmesindeki farklılıklar (Hearl 1988); belirli bir konuya verilen ağırlıktaki artış ya da azalma (Miller 1989; McLeay 1994) ya da metinde öne çıkarılan konu ya da değerler (Levine 1975; Topf 1994; Garry 1999) ile partilerin seçim beyannamelerindeki vaatleri ile seçim sonrası eylemleri (Royed 1996; Thomson 2001; Mansergh and Thomson 2007; Artes and Bustos 2008) yönünden incelenmiştir. Bu konudaki en kapsamlı çalışmalardan biri Beyanname Araştırma Grubu (Manifesto Research Group – MRG) tarafından 1979-1987 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmadır. Budge ve arkadaşları (1987) tarafından seçimlerde hangi konuların öne çıkarıldığını anlamaya yönelik olarak yapılan bu çalışmada parti programları ve seçim beyannameleri 54 başlık altında gruplandırılarak incelenmiş ve ülkeler arasında farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu başlıklardan biri de çevredir. Çevrenin parti politikaları içinde öneminin artışına dair İngiltere’de Carter (2006) tarafından yapılan nitel içerik çözümlemesine dayanan bir çalışma, konuya tüm partilerin beyannamelerinde yer verildiğini ancak önem ve ağırlığının partiye göre değiştiğini göstermektedir. Araştırma sonuçlarına göre çevre konularına Muhafazakar Parti beyannamesinde ekonomi ve eğitimden sonra 3. sırada; İşçi Partisi beyannamesinde sağlık, eğitim ve ekonomiden sonra 4. sırada, Liberal Demokrat Parti beyannamesinde ise ekonomi, eğitim ve sağlıktan sonra yine 4. sırada yer verilmiştir.

Ülkemizde de seçim beyannameleri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte beyannamelerde çevre konusunun ayrı bir başlık olarak ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

5. YÖNTEM

Çalışmada 1990’lı yıllardan günümüze siyasi partilerin seçimler öncesinde açıkladıkları seçim beyannamelerinde çevre konusu incelenmiştir. İnceleme alanı bu süre içindeki 8 genel seçim ile 5 yerel seçimdir. 1999 yılında genel ve yerel seçimler aynı gün gerçekleştirildiği için ayrı ayrı incelenmemiştir. Seçimlere katılan çok sayıda parti bulunduğu için siyasi partiler; genel seçimlerde seçim sonrasında TBMM’ye girmeyi başarabilmiş olan partilerle yerel seçimlerde ise il bazında belediyeleri kazanan partilerle sınırlı tutulmuştur. İncelenen süre zarfında yapılan seçimlerin tarihleri ve kapsam dahilindeki siyasi partiler şöyledir:

20 Ekim 1991 (Genel): DYP – ANAP – SHP – RP – DSP

27 Mart 1994 (Yerel): RP – ANAP – DYP – SHP – MHP – CHP

24 Aralık 1995 (Genel): RP – ANAP – DYP – DSP – CHP

18 Nisan 1999 (Genel ve Yerel): DSP – MHP – FP – ANAP – DYP

03 Kasım 2002 (Genel): AK Parti – CHP

28 Mart 2004 (Yerel): AK Parti – CHP – MHP – SHP – DSP – DYP

22 Temmuz 2007 (Genel): AK Parti – CHP – MHP

29 Mart 2009 (Yerel): AK Parti – CHP – MHP – DTP – BBP – DSP

12 Haziran 2011(Genel): AK Parti – CHP – MHP

30 Mart 2014 (Yerel): AK Parti – CHP – MHP – BDP

07 Haziran 2015 (Genel): AK Parti – CHP – MHP – HDP

01 Kasım 2015 (Genel): AK Parti – CHP – MHP – HDP

Çalışmanın süresi zarfında belirlenen kriterlere göre parti programları ve seçim beyannameleri incelenen partiler alfabetik sırayla Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Anavatan Partisi (ANAP), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Büyük Birlik Partisi (BBP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokratik Sol Parti (DSP), Demokratik Toplum Partisi (DTP), Doğru Yol Partisi (DYP), Fazilet Partisi (FP), Halkların Demokratik Partisi (HDP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Refah Partisi (RP) ve Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP)'dir.

Seçim yılında yürürlükte olan parti programları ve seçim beyannameleri çevre ile ilgili konular çerçevesinde nitel içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Nitel içerik çözümlemesinde belli temaların, konuların, olguların ne şekilde ve ne sıklıkla ifade edildiği incelenir (Mayring 2011: 116). İletişim araştırmalarında önemli bir veri toplama tekniği olan içerik analizi, farklı metinlerde iletilmek istenen açık ya da gizli mesajların incelenmesini hedefler (Fiske 1996: 23).

Çalışma kapsamında cevapları aranan araştırma soruları ise şunlardır:

1. Siyasi partiler kendilerini tanımlarken ve konumlandırırken çevreden bahsediyorlar mı?
2. Siyasi partiler seçim beyannamelerinde çevre başlığına yer veriyorlar mı? Veriyorlarsa ne kadar?
3. Seçim beyannamelerinde yer verilen çevre ile ilgili alt başlıklar nelerdir?

İlk araştırma sorusu için öncelikle parti tüzükleri ve programları taranarak partilerin kendilerini konumlandırırken çevreci olarak tanımlayıp tanımlamadıklarına, parti programında çevreye ayrı bir başlık olarak yer verip vermediklerine bakılmıştır. İkinci araştırma sorusu için siyasi partilerin genel ve yerel seçim beyannamelerinde çevreye ayrı bir başlık olarak yer verip vermediklerine bakılmıştır. Üçüncü ve son araştırma sorusu içinse beyannamelerde bahsedilen çevre ile ilgili konular çevre kanunu, atık kontrolü, temiz enerji gibi alt başlıklara ayrılarak bu başlıklara hangi partinin, hangi beyannamede, nasıl yer verdiği incelenmiştir.

6. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışma kapsamında 13 partinin seçim dönemlerindeki 20 parti programı ile CHP’nin 8 adet; AK Parti ve MHP’nin 6’şar adet; ANAP, DSP ve DYP’nin 4’er adet; RP ve SHP’nin 3’er adet; BBP, BDP, FP ve HDP’nin ise 1’er adet olmak üzere toplam 42 seçim beyannamesi incelenmiştir. 1994 yılındaki CHP ve MHP; 2004 yılındaki AK Parti ve DYP; 2009 yılındaki DSP, DTP ve MHP yerel seçim beyannamelerine ulaşılammıştır. 2015 yılındaki iki seçim arasında kısa bir süre bulunduğu için beyannamelerde önemli bir farklılık göze çarpmamakta olup ifadeler de büyük oranda birbirinin tekrarıdır. Bu nedenle daha kapsamlı olduğu için Haziran seçimlerindeki beyannameler çalışmaya dahil edilmiştir.

Parti tüzükleri ve programları, partilerin ad ve amblem gibi şekilsel özelliklerinin yanı sıra üyelik şartları, kuruluş amaçları, temel değerleri, yönetim teşkilatı ve organları gibi konularda bilgiler içeren temel birer yasal belgedir. Siyasi Partiler Kanunu’na göre siyasi parti kurulabilmesi için gerekli belgeler olan tüzük ve programlarda yer verilen temel değer ve tanımların parti politikalarında çok önemli bir yeri vardır. Siyasi partilerin her türlü seçim hazırlığı ve propaganda faaliyetlerini doğrudan etkiler ve temel çerçevesini çizerler. Bu bakımdan parti programlarında partilerin kendilerini tanımlarken ya da temel değerleri ve politikalarını açıklarken kullandıkları çevre ile ilgili temel tema ve söylemlerine bakılmış, partinin kimliksel söyleminde çevrenin yeri saptanmaya çalışılmıştır. Ele alınan süre boyunca güncellenen parti programları da dikkate alınmış ve toplam 20 parti programı incelenmiştir. Bu programların 11 tanesinde çevre ayrı bir başlık olarak bulunmazken, 9 tanesinde ayrı bir başlık olarak yer almaktadır.

Araştırma sonuçları alfabetik sıraya göre sunulmuştur.

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) 2001 yılındaki 51 sayfalık parti programında, parti kimliğinin tanımlanmasında ve konumlandırılmasında çevrecilik/çevreye saygı gibi ifadeler yer almamakla birlikte “Çevre”, “Sosyal Politikalar” başlığı altında bir alt başlık olarak yer almaktadır. Yaklaşık 1 sayfalık bu bölümde çevreye dair bakış açısı ise “Partimiz çevre sorunlarına hem sağlıklı bir

ortam sağlanması, hem de ulusal maliyetlerin azaltılması açısından bakmaktadır” şeklinde ifade edilmiştir.

Anavatan Partisi'nin (ANAP) parti programı, seçim beyannamesi ve hükümet programının birlikte yer aldığı 1987 yılındaki belgenin 40 sayfalık bölümünü parti programı oluşturmaktadır. Parti kimliğinin tanımlanmasında çevreye yer verilmemiş olup çevre, programda ayrı bir başlık olarak yer almamıştır. 1996 yılındaki 86 sayfalık parti programında da aynı şekilde çevre başlığı yoktur.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1993, 2000 ve 2008 yılındaki üç parti programında da çevre ayrı bir başlık olarak yer almaktadır. 1993 yılındaki 232 sayfalık parti programında “Çevre Politikaları” başlığıyla 3 sayfa, 2000 yılındaki programda 1 sayfa olarak yer almaktadır. 2008 yılında kabul edilen 344 sayfalık yeni parti programının “Sosyal Refah Devleti” başlığı altındaki “Çevreye Duyarlılık”, “Çevre Koruma Politikaları”, “Küresel Isınma” ile “Kirlilikle Mücadele” olmak üzere çevre ile ilgili 4 alt başlık bulunmaktadır. Bu başlıklar toplam 9 sayfadır. “Çevreye duyarlılık” partinin öncelikleri arasında yer almakta olup “CHP Çevrecidir. CHP; yeşile, çevreye, doğaya, küresel ısınmaya duyarlılığın partisidir” denilmektedir.

Demokratik Sol Parti'nin (DSP) 1985 yılındaki parti programında çevre ayrı bir başlık olarak yer almamaktadır. Güncellenen 1998 yılındaki 154 sayfalık programının “İnsan ve Topum” başlıklı V. bölümünün alt başlıkları arasında “İnsan ve Çevre Sağlığı” yer almaktadır. Çevre ile ilgili bu bölüm 1 sayfadır. Partinin çevreye dair söylemi “DSP'nin çevre politikası, tüm doğal zenginliklerimizi, ülke turizmi ve sınıflaşmasının yaygınlaşmasını engellemeden korumayı ve yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır” şeklinde özetlenmiştir.

Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) 2005 yılındaki 118 sayfalık parti programında çevre, “Ekolojik Denge ve Sürdürülebilir Yaşam” başlığı ile 3 sayfaya yakın bir şekilde yer almaktadır.

Doğru Yol Partisi'nin (DYP) 1990 yılındaki 36 sayfalık programında çevre, ayrı bir başlık olarak yer almamaktadır. 1999 tarihli 107 sayfalık yayınının 32 sayfası parti programından oluşmakta olup çevre yine ayrı bir başlık olarak yer almaktadır. Parti kimliğinin tanımlanmasında da çevreye yer verilmemiştir.

Fazilet Partisi'nin (FP) 1998 yılındaki 36 sayfalık parti programında çevre, “Sosyal Politikalar” başlığı altında “Çevre ve Turizm” şeklinde yer almaktadır. Bir sayfadan biraz uzun olan bölümde çevre sadece 3 paragraftır.

Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) 2014 tarihli 12 sayfalık parti programında da çevre ayrı bir başlık olarak yer almamakta ve kimliksel söyleminde çevreciliğe dair bir ifade bulunmamaktadır.

Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) 2000 ve 2009 tarihli iki parti programı incelenmiştir. 1999 yılındaki 98 sayfalık programında “Çevre” 1 sayfa civarında ayrı bir başlık olarak yer almakta olup “kalkınma–çevre koruma ikileminin sürdürülebilir kalkınma modeli ile aşılacağı” ve “yaşanabilir, sağlıklı ve temiz çevre için çevre dostu teknolojilerin teşvik edileceğinden” bahsedilmektedir. 2009 yılındaki 135 sayfalık parti programında da çevre 1,5 sayfa civarında ayrı bir başlık olarak yer almaktadır. “Çevre şartlarını sürekli iyileştirerek yaşanabilir hale getirmek” partinin temel hedeflerinden biri olarak sayılmaktadır.

Refah Partisi’nin (RP) 1985 tarihli 56 sayfalık yayınının 21 sayfası parti programından oluşmakta olup çevre, ayrı bir başlık olarak yer almamaktadır. Parti kimliğinin tanımlanmasında da çevreye yer verilmemiştir. 1994 yılındaki 32 sayfalık programda da çevre başlığı bulunmamaktadır.

Büyük Birlik Partisi (BBP), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ile Sosyaldemokrat Halkçı Parti’nin (SHP) parti programlarında çevre ayrı bir başlık olarak yer almamakta ve kimliksel söyleminde çevreciliğe dair bir ifade bulunmamaktadır.

Çevrenin ayrı bir başlık olarak yer aldığı 9 parti programının 6 tanesi 2000 yılı sonrasındadır. Çevrenin daha önemli bir gündem maddesi haline gelmesiyle son yıllarda artan şekilde siyasi partilerin de çevre konusunda bir tutum, söylem ortaya koyma ihtiyacı duyduklarını söylemek mümkündür. Partilerin çevreye verdikleri önemin artışı seçim beyannamelerinden de takip edilebilmektedir.

Araştırmanın ikinci aşamasında parti söylemlerinin ve politikalarının yansıdığı seçim beyannamelerinde çevre başlığına nasıl ve ne kadar yer verildiğine bakılmıştır. Öncelikle beyannamelerde partilerin kendilerini ya da politikalarını tanımlamak ya da konumlandırmak için “çevreci”, “çevreye duyarlı/saygılı”, “çevreye önem veren” ya da “çevreyi koruyan” gibi ifadelerle yönelik kullanımlarına bakılmıştır. AK Parti, CHP, HDP ve MHP’nin beyannamelerinde parti kimliğine dair tanımlama ya da konumlandırmada çevre/çevrecilik yer alırken ANAP, DSP, DYP, FP, RP ve SHP’nin beyannamelerinde yer almamıştır. Örneğin AK Parti’nin 2007 beyannamesinde “Çevrenin korunmasında anayasamızda ifadesini bulan sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı politikalarımızın temelini oluşturmaktadır.”; 2011 beyannamesinde ise “Ak Parti; çevrenin korunması ile kalkınma ve refah toplumu olma arasında, akılcı, insani ve küresel bir dengenin kurulmasını ana politika olarak benimser.” denilmektedir. CHP’nin 1995 yılı beyannamesinde çevre yer almamakla birlikte 2002 ve sonrasında 4 beyannamede parti “çevreye duyarlı” olarak tanımlanmaktadır. Örneğin 2007’de “çevreye duyarlı politikalarla doğanın korunmasına önem verileceği” ifade edilmiştir. 2011 ve 2015’teki beyannamelerde de “çevreye duyarlılık” parti kimliğinin temel ilkelereinden biri olarak sayılmaktadır. HDP’nin beyannamelerinde parti kimliğine

dair söylemde “ekolojik ve kadın merkezli bir yaşama” önem ve öncelik verileceği ifade edilmektedir. MHP, 2002 beyannamesinde “partimiz çevre sorunlarını, çözümü ertelenmez bir mesele ve çevre hakkını da her insanın temel haklarından biri olarak kabul etmektedir” şeklindeki ifade ile parti söyleminde çevreye yer vermektedir. 2007’deki beyannamede “sağlıklı bir çevrede yaşamayı temel hak olarak görüyoruz” ifadesi yer alırken 2011’deki beyannamede “çevre şartlarını sürekli iyileştirerek yaşanabilir hale getirmek” partinin temel hedeflerinden biri olarak sayılmaktadır. Parti programlarına benzer şekilde çevreye parti söyleminde bir unsur olarak yer verilmeye 2000’li yıllarda başlandığı söylenebilir.

Seçim beyannamelerinin ve çevre ile ilgili bölümlerinin sayfa sayılarına dair Tablo 1’de, tüm partilerin seçim beyannamelerinin toplam sayfa sayıları ile çevre ile ilgili bölümünün sayfa sayısı ayrı ayrı gösterilmiştir. Tabloda “B” beyanname, “Ç” çevre ile ilgili bölümü ifade etmekte, ilgili sütunlardaki rakamlar da beyannamenin ve çevre ile ilgili bölümün toplam sayfa sayısını göstermektedir. “-” işareti ise sözkonusu beyannamenin çalışma kapsamında yer almadığını anlatmak için kullanılmıştır.

Tabloda 1’de görüleceği üzere, AK Parti’nin seçim beyannameleri 2002’de 138 sayfa, 2007’de 254 sayfa, 2009’da 98 sayfa, 2011’de 298 sayfa, 2014’te 102 sayfa, 2015’te 380 sayfadır. ANAP’ın 1991’de 96 sayfa, 1994’te 82 sayfa, 1995’te 94 sayfa, 1999’da 97 sayfadır. BBP’nin 2009’da 33 sayfa; BDP’nin 2014’te 48 sayfadır. CHP’nin 1995’te 23 sayfa, 2002’de 65 sayfa, 2004’te 44 sayfa, 2007’de 73 sayfa, 2009’da 48 sayfa, 2011’de 70 sayfa, 2014’te 234 sayfa ve 2015’te 203 sayfadır. DSP’nin 1991’de 150 sayfa, 1995’te 96 sayfa, 1999’da 113 sayfa, 2004’te 98 sayfa; DYP’nin ise 1991’de 143 sayfa, 1994’te 140 sayfa, 1995’te 243 sayfa ve 1999’da 136 sayfadır. FP’nin 1999’daki 147 sayfa; HDP’nin 2015’teki 31 sayfadır. MHP’nin 1999’da 86 sayfa, 2004’te 128 sayfa, 2007’de 130 sayfa, 2011’de 205 sayfa, 2014’te 132 sayfa ve 2015’te 269 sayfadır. RP’nin 1991’de 174 sayfa, 1994’te 123 sayfa ve 1995’te 132 sayfadır. SHP’nin 1991’deki 38 sayfa, 1994’te 41 sayfa ve 2004’te 43 sayfadır.

Tablo 1. Beyannamelerde Çevre Başlığı

	1991-G		1994-Y		1995-G		1999-G		2002-G		2004-Y		2007-G		2009-Y		2011-G		2014-Y		2015-G	
	B	Ç	B	Ç	B	Ç	B	B	B	B	B	Ç	Ç	Ç	Ç	B	Ç	B	Ç	B	Ç	
AK PARTİ	-	-	-	-	-	-	-	-	138	1	-	-	254	5	98	6	298	7	102	9	380	9
ANAP	96	2	82	2	94	2	97	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BBP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33	1	-	-	-	-	-	-
BDP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	48	1	-	-
CHP	-	-	-	-	23	0.5	-	-	65	1	44	1	73	2	48	1	70	2	234	4	203	5
DSP	150	2	-	-	96	2	113	2	-	-	98	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
DYP	143	5	140	5	243	7	136	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
FP	-	-	-	-	-	-	147	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HDP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	31	1
MHP	-	-	-	-	-	-	86	2	-	-	128	3	130	3	-	-	205	3	132	3	269	4
RP	174	1	123	1	132	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SHP	38	0	41	0	-	-	-	-	-	-	43	0.5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Beyannameler sayfa sayısı, yazı tipi ve boyutu yönünden çok farklı oldukları için aralarında karşılaştırma yapmak zordur. Çevre ile ilgili bölümün beyannamenin toplamı içindeki oranına bakmak daha sağlıklı bir değerlendirmeye kapı açabilir. AK Parti'nin seçim beyannamelerinde çevre ile ilgili bölümlerin toplam içindeki oranları sırayla %0.7, %1.9, %6.1, %2.2, %8.8, %2.3 şeklinde olup yıllara göre bir artıştan söz edilebilir. ANAP ve DSP'nin dört beyannamesinde de ikişer sayfa olan çevre bölümlerinin toplam içindeki oranı %2 civarındadır. BBP'nin ve BDP'nin beyannamelerinde birer sayfa olan çevre ile ilgili bölümün toplam içindeki oranları sırasıyla %3 ve %2 civarındadır. CHP'nin beyannamelerindeki oranlar %2.1, %1.5, %2.2, %2.7, %2.3, %2.8, %1.7 ve %2.4 şeklinde olup yıllara göre bir artıştan söz edilebilir. DYP'nin 1991 ve 1994'te %3.4 olan oranının müteakip iki seçimde %2.8 ve %2.9'a gerilediği görülmektedir. FP'nin 1999'daki beyannamesinde üç sayfa olan çevre ile ilgili bölüm tüm beyannamenin yaklaşık %2'sine; HDP'nin 2015 yılındaki beyannamesinde bir sayfa olan çevre bölümü tüm beyannamenin %3.2'sine tekabül etmektedir. MHP'nin beyannamelerinde ise çevre ile ilgili bölümün sayfa sayısı sürekli artmakla birlikte beyannamelerin toplam sayıları da arttığı için genel içindeki oranın %2.3'ten %1.5'e düştüğü görülmektedir. RP'nin üç beyannamesinde de birer sayfa olan çevre bölümü tamamının ortalama %0.7'sini oluşturmaktadır. SHP'nin sadece 2004 yılındaki beyannamesinde bulunan çevre ile ilgili bölüm, tümünün yaklaşık %1'idir.

Tüm beyannamelerde partilerin logoları ve o seçimlerdeki temel sloganlarına yer verilmektedir. Beyannamelerin başında partinin genel başkanının imzasıyla partinin temel politikaları, genel seçimde öne çıkarttığı başlıklar ve seçimin önemine dair birkaç sayfalık Önsöz ya da Sunuş bölümleri bulunmaktadır. Bu bölümü müteakip ana başlıklar ve alt başlıklar halinde partinin icraat ve vaatleri anlatılmaktadır. Ana başlıklar standart ve aynı sırada olmayıp seçimlerde parti tarafından öne çıkarılan konulara daha öncelikle yer verildiği görülmektedir.

Beyannameler incelendiğinde, başlıklandırmalar hem aynı partinin farklı beyannamelerinde hem de partiler arasında farklılaştığı için her beyannamede çevrenin kaçınıcı sırada yer aldığı ayrıca incelenmiştir:

AK Parti: 2002 ve 2007'deki beyannamelerde "Çevre ve Yaşanabilir Kentler" şeklinde 9 üst başlık içinde 6. üst başlığın 2. alt başlığıdır. 2009 ve 2014'te 6 ana başlık arasında "Çevre Dostu Belediyecilik" olarak 5. sırada yer alan çevre, 2011'de "Yaşanabilir Çevre ve Marka Şehirler" olarak, 2015'te ise "Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre" şeklinde 6 ana başlık arasında 5. sıradadır.

ANAP: 1991 yılındaki beyannamede "Çevre Sorunları" şeklinde, "Hedeflerimiz" ve "İktisadi Politika"nın ardından 3. ana başlık olan "Sosyal Politika"nın 12. alt başlığıdır. 1994, 1995 ve 1999 yıllarındaki beyannamelerde ise "Çevre", "Hedefle-

rimiz” ve “İktisadi Politika”nın ardından 3. ana başlık olan “Sosyal Politika”nın 10. alt başlığıdır. Beyannamelerde toplam 8 üst başlık bulunmaktadır.

BBP: 2009 yerel seçimlerindeki beyannamede çevre, 6 ana başlık içinde 4. sırada yer alan “Sosyal Politikalar”ın bir alt başlığıdır.

BDP: 2014 yerel seçimlerindeki beyannamede çevre, 17 başlık arasında 8. sırada “Ekolojik Toplum” şeklinde yer almaktadır.

CHP: 1995, 2002 ve 2004’teki beyannamelerde 6 ana başlık içinde “Sosyal Devlet” şeklindeki 3. üst başlık altında yer almaktadır. 2007 ve 2009’da 21 başlık içinde 20. sırada “Çevre ve Turizm” şeklinde yer almaktadır. 2011 ve 2014’te 6 ana başlık arasında 3. sırada bulunan çevre 2015 yılındaki beyannamede ise 7 başlık içinde “Doğa ve Kent Hakkı” şeklinde 5. sırada yer almaktadır.

DSP: 1991’deki beyannamede çevre, “İnsan ve Çevre Sağlığı” şeklinde 5. ve son üst başlık olan “İnsan ve Toplum” altında 3. ve son sırada bulunmaktadır. 1995, 1999 ve 2004’teki beyannamelerde toplam 5 ana başlık içinde 2. sıradaki “Toplumsal ve Siyasal Gelişme”nin altındaki 6. alt başlıktır.

DYP: Beyannamelerde “Çevre Sorunları” toplam 9 üst başlık içindeki 3. ana başlığın 4. alt başlığıdır.

FP: Beyannamede çevre, “Kent ve Çevre” şeklinde 5. ve son üst başlık olan “Sosyal Politikalar” altında 8. ve son sırada bulunmakta olup “Çevre Sorunları” ve “Çarpık Kentleşme, Gecekondu ve Toplumsal Göçler” olmak üzere iki alt başlık altında yer verilmiştir.

HDP: Beyannamede çevre, toplam 39 üst başlık içinde 18. sırada “Ekoloji” şeklinde yer almaktadır.

MHP: 1999’daki beyannamede çevre, 3 ana başlık içinde 2. sıradaki “Temel İlkeliler” içinde 10. ve son sırada “Çevre Duyarlılığı” başlığı ile yer almaktadır. 2004 ve 2007’deki beyannamede 17 ana başlık içinde “Kentleşme, Konut ve Çevre” şeklinde 13. sırada yer alırken, 2011, 2014 ve 2015’teki beyannamelerde ise 32 başlık içinde “Çevre” şeklinde 26. sırada yer almaktadır.

RP: Beyannamelerde “İnsandan Başlayan ve İnsan İçin Olan Bir Çevre” şeklinde toplam 13 üst başlık içinde 7. sırada yer almaktadır.

Genel olarak çevre başlığının, günümüze yaklaştıkça biraz daha ön sıraya taşındığı söylenebilir.

Tablo 2. Beyannamelerde Çevreye Dair Alt Başlıklar

		1991-G		1994-Y		1995-G		1999-G		2002-G		2004-Y		2007-G		2009-Y		2011-G		2014-Y		2015-G	
		+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
		KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
AK PARTİ	Çevre Koruma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	5	0	5	0	6	0	5	0	8	0	5	1
	Çevre Mevzuatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	4	0	5	0	6	0	4	0	6	0	4	0
	Çevre Müktesebatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	2	0	2	0	2	0	6	0	2	0	4	0
	Kirlilik	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	5	0	4	0	9	0	6	0	11	0	7	0
	Atık Kontrolü	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	5	0	4	0	12	0	8	0	18	0	11	0
	Gürültü Kirliliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	-	-	1	0	3	0	1	0	3	0	2	0
	İklim Değişikliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	2	0	2	0	3	0	3	0	5	0	4	0
	Temiz Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	0	2	0	2	0	8	0	5	0	8	0	2	0
	Nükleer Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	1	0	1	0	1	0	3	0	3	0	6	0
	Sürdür. Kalkınma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	3	0	4	0	4	0	6	0	6	0	7	0	7	0
	Sağlıklı Kentleşme	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	5	0	5	0	8	0	12	0	13	0	8	0
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	4	0	4	0	9	0	8	0	14	0	11	0
Çevre Eğitimi	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	3	0	3	0	2	0	1	0	2	0	2	0	
Hayvan Hakları	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	1	0	1	0	2	0	1	0	2	0	1	0	
ANAP	Çevre Koruma	1	0	2	0	2	0	2	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Mevzuatı	-	-	-	-	1	0	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Müktesebatı	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Kirlilik	0	1	2	0	3	0	3	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Atık Kontrolü	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Gürültü Kirliliği	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	İklim Değişikliği	-	-	-	-	-	-	1	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Temiz Enerji	-	-	-	-	-	-	1	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Nükleer Enerji	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sürdür. Kalkınma	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sağlıklı Kentleşme	0	1	0	1	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
Çevre Eğitimi	1	0	-	-	3	0	3	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	
Hayvan Hakları	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	
BPP	Çevre Koruma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	4	3	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Mevzuatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Müktesebatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Kirlilik	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Atık Kontrolü	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	1	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Gürültü Kirliliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	İklim Değişikliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Temiz Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD
Nükleer Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	

Türkiye’de 1990 Sonrası Çevre Politikalarının Seçim...

BBP	Sürdür. Kalkınma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sağlıklı Kentleşme	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Eğitimi	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Hayvan Hakları	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD
BDP	Çevre Koruma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	0	KD	KD
	Çevre Mevzuatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	0	KD	KD
	Çevre Müktesebatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD
	Kirlilik	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	0	KD	KD
	Atık Kontrolü	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	3	0	KD	KD
	Gürültü Kirliliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD
	İklim Değişikliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	3	1	KD	KD
	Temiz Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	1	KD	KD
	Nükleer Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	0	2	KD	KD
	Sürdür. Kalkınma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	0	1	KD	KD
	Sağlıklı Kentleşme	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	0	KD	KD
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	3	0	KD	KD
	Çevre Eğitimi	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD
Hayvan Hakları	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	3	0	KD	KD	
CHP	Çevre Koruma	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	3	0	4	0	3	0	4	0	4	1	9	0	8	0
	Çevre Mevzuatı	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	1	0	2	0	2	0	2	0	4	1	9	0	8	1
	Çevre Müktesebatı	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	2	0	2	0
	Kirlilik	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	1	1	3	0	2	0	3	0	3	0	5	0	5	0
	Atık Kontrolü	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	4	0	3	0	3	0	4	0	2	0	6	0	6	0
	Gürültü Kirliliği	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	-	-	-	-	-	-	1	0	1	0	1	0	1	0
	İklim Değişikliği	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	-	-	5	1	6	0	6	0	3	0	7	3	7	3
	Temiz Enerji	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	3	0	5	0	5	0	6	0	4	0	6	0	6	0
	Nükleer Enerji	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	-	-	-	-	-	-	-	-	4	0	5	3	5	2
	Sürdür. Kalkınma	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	1	0	3	0	3	0	4	0	3	0	6	0	5	0
	Sağlıklı Kentleşme	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	3	0	3	1	3	1	4	0	4	1	9	0	9	2
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	1	0	3	0	4	1	5	0	2	0	6	0	5	0
	Çevre Eğitimi	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	-	-	1	0	-	-	1	0	2	0	5	0	4	0
Hayvan Hakları	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	-	-	2	0	3	0	2	0	3	0	4	0	3	0	
DSP	Çevre Koruma	1	0	KD	KD	2	0	3	1	KD	KD	3	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Mevzuatı	-	-	KD	KD	3	2	4	2	KD	KD	4	1	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Müktesebatı	-	-	KD	KD	-	-	-	-	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Kirlilik	1	0	KD	KD	4	1	3	1	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Atık Kontrolü	1	0	KD	KD	1	1	-	-	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Gürültü Kirliliği	-	-	KD	KD	-	-	-	-	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	İklim Değişikliği	-	-	KD	KD	-	-	-	-	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Temiz Enerji	1	0	KD	KD	-	-	-	-	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Nükleer Enerji	-	-	KD	KD	-	-	-	-	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
Sürdür. Kalkınma	-	-	KD	KD	-	-	2	0	KD	KD	2	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	

DSP	Sağlıklı Kentleşme	1	0	KD	KD	2	1	2	0	KD	KD	2	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	-	-	KD	KD	5	1	4	0	KD	KD	4	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Eğitimi	1	0	KD	KD	-	-	1	0	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Hayvan Hakları	-	-	KD	KD	-	-	-	-	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
DYP	Çevre Koruma	5	2	5	2	5	1	3	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Mevzuatı	2	1	2	1	2	1	1	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Müktesebatı	-	-	-	-	1	0	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Kirlilik	1	1	1	1	1	1	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Atık Kontrolü	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Gürültü Kirliliği	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	İklim Değişikliği	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Temiz Enerji	1	0	1	0	1	0	0	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Nükleer Enerji	1	0	1	0	1	0	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sürdür. Kalkınma	-	-	-	-	-	-	2	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sağlıklı Kentleşme	1	2	1	2	1	2	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Eğitimi	1	0	1	0	1	0	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Hayvan Hakları	-	-	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
FP	Çevre Koruma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Mevzuatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Müktesebatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Kirlilik	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	3	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Atık Kontrolü	KD	KD	KD	KD	KD	KD	4	1	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Gürültü Kirliliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	İklim Değişikliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Temiz Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	4	1	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Nükleer Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sürdür. Kalkınma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sağlıklı Kentleşme	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	2	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	3	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Eğitimi	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Hayvan Hakları	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
HDP	Çevre Koruma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	3	1
	Çevre Mevzuatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	1
	Çevre Müktesebatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-
	Kirlilik	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-
	Atık Kontrolü	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	1
	Gürültü Kirliliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-
	İklim Değişikliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-
	Temiz Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	0
	Nükleer Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	0	1
	Sürdür. Kalkınma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-
	Sağlıklı Kentleşme	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	1
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	1
	Çevre Eğitimi	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-
	Hayvan Hakları	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	6	0

Türkiye’de 1990 Sonrası Çevre Politikalarının Seçim...

MHP	Çevre Koruma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	3	0	KD	KD	5	0	5	0	KD	KD	7	0	7	0	8	0
	Çevre Mevzuatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	0	KD	KD	2	0	2	0	KD	KD	2	0	2	0	2	0
	Çevre Müktesebatı	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	-	-	-	-	KD	KD	-	-	-	-	-	-
	Kirlilik	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	3	0	3	0	KD	KD	4	0	5	0	5	0
	Atık Kontrolü	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	2	0	2	0	KD	KD	2	0	2	0	2	0
	Gürültü Kirliliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	-	-	-	-	KD	KD	-	-	-	-	-	-
	İklim Değişikliği	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	-	-	-	-	KD	KD	-	-	-	-	-	-
	Temiz Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	2	0	3	0	KD	KD	2	0	3	0	3	0
	Nükleer Enerji	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	1	0	1	0	KD	KD	2	0	2	0	3	0
	Sürdür. Kalkınma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	2	0	2	0	KD	KD	2	0	2	0	2	0
	Sağlıklı Kentleşme	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	5	1	6	1	KD	KD	5	0	5	0	5	0
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	1	0	1	0	KD	KD	1	0	2	0	2	0
	Çevre Eğitimi	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	2	0	2	0	KD	KD	2	0	2	0	2	0
Hayvan Hakları	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	2	0	2	0	KD	KD	2	0	2	0	2	0	
RP	Çevre Koruma	1	0	1	0	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Mevzuatı	1	0	1	0	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Müktesebatı	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Kirlilik	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Atık Kontrolü	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Gürültü Kirliliği	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	İklim Değişikliği	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Temiz Enerji	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Nükleer Enerji	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sürdür. Kalkınma	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sağlıklı Kentleşme	1	0	1	0	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Eğitimi	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
Hayvan Hakları	-	-	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	
SHP	Çevre Koruma	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	2	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Mevzuatı	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Müktesebatı	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Kirlilik	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	1	0	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Atık Kontrolü	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Gürültü Kirliliği	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	İklim Değişikliği	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Temiz Enerji	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Nükleer Enerji	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sürdür. Kalkınma	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Sağlıklı Kentleşme	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Yeşil Alan/Ağaçlandırma	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
	Çevre Eğitimi	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD
Hayvan Hakları	-	-	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	-	-	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	KD	

Araştırmanın son bölümünde seçim beyannamelerinde çevre ile ilgili bölümlerde hangi alt başlıklara nasıl yer verildiği incelenmiştir. Çevre ile ilgili ifadeler ve cümleler; “Çevre Koruma”, “Çevre Hukuku/Mevzuatı”, “AB Çevre Müktesebatı ve Çevre Faslı”, “Su/Toprak/Hava Kirliliği”, “Atık Kontrolü ve Bertarafı”, “Gürültü Kirliliği”, “İklim Değişikliği/Küresel Isınma”, “Temiz Enerji”, “Nükleer Enerji”, “Sürdürülebilir Kalkınma”, “Sağlıklı Kentleşme”, “Yeşil Alanlar/Ağaçlandırma”, “Çevre Eğitimi” ve “Hayvan Hakları” olmak üzere 14 alt başlık altında toplanmıştır. Mevcut durumu eleştiren örneğin “Şehirlerimizde hava kirliliği çok önemli bir sorundur” gibi ifadeler olumsuz, “Hava kirliliğinin önlenmesi için temiz enerjilere öncelik verilecektir” gibi çözüm öneren ifadeler olumlu kabul edilmiştir. Seçim beyannamelerinde çevre ile ilgili alt başlıklara dair Tablo 2’de her beyanname için ayrı ayrı olarak, bir başlık için ilk verilen rakam sözkonusu başlıktan o beyannamede olumlu bir şekilde bahsedilen ifade/cümle sayısını, ikinci verilen rakam olumsuz bahsedilen ifade/cümle sayısını vermektedir. Tabloda “-” işareti de sözkonusu beyannamede o başlığa dair bir ifadeye yer verilmediğini göstermektedir. “KD” ise beyannamenin parti henüz kurulmamış olduğu, seçimler neticesinde TBMM’de temsil hakkı kazanamadığı ya da ülke genelinde büyükşehir/şehir belediyesi kazanamadığı ya da ulaşamadığı için çalışmanın kapsamında yer almadığını gösteren “Kapsam Dışı” ifadesi için kullanılmıştır.

Seçim beyannamelerinde çevre ile ilgili alt başlıklar incelendiğinde öncelikle beyannamelerde çevreye ayrılan bölümün yıllar içinde genişlemesine paralel şekilde daha fazla sayıda alt başlığa yer verildiğini söylemek mümkündür.

Beyannamelerde çevrenin korunmasının önemine dair ifadeler artarak çoğalırken çevre dostu teknolojilerin tercih edilmesi, ekotarım ve yeşil ekonomi uygulamalarının artırılması, çevre ile ekonomi politikalarının uyumlu hale getirilmesi, sürdürülebilir kalkınmaya ağırlık verilmesi, çevre eylem planlarının hazırlanması gibi vaatlere yer verilmiştir.

Çevreyle ilgili mevzuata dair ifadeler incelendiğinde 1991’de Çevre Bakanlığı’nın kuruluşunu müteakip Çevre Kanunu ile ilgili görüşlere yer verildiği görülmektedir. Örneğin DSP’nin 1991 beyannamesinde yeni Çevre Kanunu’na ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. Yeni tarihli beyannamelerde ise Çevre Kanunu’nun güncelleneceği (CHP/2011–2014), çevre ile ilgili çalışmalarını devam eden Çerçeve Su Koruma Kanunu, Temiz Hava Kanunu, Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu gibi tasarıların hızla tamamlanacağı (AK Parti/2011–2014–2015) ve ekolojik bir anayasa hazırlanacağı (HDP/2005 ve CHP/2015) gibi ifadelere yer verilmektedir.

AB çevre müktesebatına uyumdan ise ilk kez DYP’nin 1995 beyannamesinde bahsedilmekle birlikte daha sonrakilerde tekrar gündeme gelmemiştir. AK Parti’nin 2007–2009–2011 ve 2015 beyannamelerinde; CHP’nin ise 2011 ve 2014 be-

yannamelerinde Avrupa Birliği Çevre Müktesebatı’na uyum çalışmalarının tamamlanacağı ifade edilmektedir.

Çevre kirliliği ile ilgili ifadelerle bakıldığında, 1990’lı yıllarda DSP, DYP ve FP’nin beyannamelerinde olduğu gibi daha çok hava kirliliğine yöneliktir. 2000’li yıllardaki beyannamelerde ise su ve toprak kirliliğinin önlenmesinden de bahsedilmektedir. 2007 yılından itibaren ise AK Parti ve CHP’nin beyannamelerinde görüntü ve görüntü gibi yeni kirlilik türlerinin önlenmesine dair alınacak önlemlerden bahsedilmektedir.

Atık kontrolü ile ilgili olarak; DSP (1991) ve FP (1999) beyannamelerinde ilk kez katı atıkların yeniden kazanılmasının önemine değinilmektedir. 2000’li yıllarda ise AK Parti ve CHP’nin 2004 sonrası ve MHP’nin 2007 sonrası tüm beyannamelerinde yerel yönetimlerle işbirliği içinde katı atık depolama tesislerinin sayısının artırılacağı ve diğer atıkların da geri dönüşümü için projeler başlatılacağından bahsedilmektedir.

İklim değişikliğinin ise dünya genelinde olduğu gibi 2000’li yıllarda gündeme geldiği görülmektedir. AK Parti ile CHP’nin 2004 ve sonrasındaki beyannamelerinde “iklim değişikliği ve küresel ısınmanın olumsuz etkilerinin azaltılması için uluslararası iş birliğine önem verildiği/verileceği” ve “küresel ısınma konusundaki bilimsel çalışmaların destekleneceği” ifade edilmektedir.

Temiz enerji de 2000’li yıllarda gündeme gelmiştir. 2002 ve sonrasındaki tüm beyannamelerde (AK Parti, BBP, BDP, CHP, HDP ve MHP) temiz enerji kaynaklarına ağırlık verileceği ifade edilmektedir.

İlk kez DYP (1991) ve FP (1999) beyannamelerinde gündeme gelen nükleer enerji ise büyük oranda desteklenmektedir. Dikkat çekilen noktalar ise “çevre ile uyumlu olması (DYP/1999)”, “yeni teknolojilerin kullanılması (AK Parti, CHP ve MHP)”, “çevre koruma önlemlerinin alınması (AK Parti/2002–2004)” ve “en yüksek güvenlik tedbirlerinin gözetilmesi (CHP/2011–2014)” olarak sıralanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma dünya genelindeki gibi ülkemizde ve beyannamelerde de 1990’ların sonundan itibaren gündeme gelmiştir. DSP, DYP, FP ve MHP’nin 1999 yılındaki beyannamelerinde bahsedilen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı AK Parti ve CHP’nin 2002 ve sonrasındaki beyannamelerinde de gündemdedir. Örneğin CHP’nin 2004 beyannamesinde “büyüme hedef ve stratejilerinin belirlenmesinde, global doğal kaynakların sınırlılığını dikkate alan sürdürülebilir kalkınma ilkesinin dikkate alınacağı”, AK Parti’nin 2007 beyannamesinde ise “insan merkezli, sürdürülebilir, dengeli ve topyekun kalkınmanın savunulacağı” ifade edilmektedir.

Çevre ile ilgili bir diğer alt başlık da sağlıklı kentleşmedir. 1990'lı yıllardaki beyannamelerde (DSP/1991, DYP/1994, FP/1999, RP/1991) daha çok hava kirliliğinin olmadığı bir şehirde yaşama hakkından bahsedilirken, 2000 yılı sonrasındaki tüm beyannamelerde yaşam kalitesinin artırılması amacıyla daha yaşanabilir şehirlerin inşa edilmesi ve yeşil alanların artırılması bağlamında gündeme getirilmektedir.

Yeşil alanlar ve ağaçlandırma ise 2000'li yıllarda daha fazla bahsedilen bir alt başlıktır. FP'nin 1999 beyannamesinde ağaçlandırmanın öneminden bahsedilmekle birlikte orman varlığının artırılmasına ve ağaçlandırmaya yönelik çalışmalara hız verileceği AK Parti, CHP ve MHP'nin 2004 yılı sonrasındaki tüm beyannamelerinde ifade edilmektedir.

İncelenen bir diğer önemli alt başlık çevre eğitimidir. 1991'deki ANAP, DSP ve DYP beyannamelerinde çevre bilinci ve duyarlılığının yaygınlaştırılmasına yönelik eğitime ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. Çevre eğitimi 2000'li yıllardaki hemen tüm beyannamelerde de üzerinde durulan bir konudur. Örneğin CHP (2007) beyannamesinde "çevre ve doğa koruma bilincinin artırılmasının ulusal eğitim sistemimizin parçası haline getirileceğini", BBP (2009) beyannamesinde "toplumda çevre duyarlılığının oluşturulması için yoğun bir eğitim ve bilgilendirme kampanyası yapılacağı", MHP (2011) beyannamesinde ise "tabii zenginliklerimize toplum olarak sahip çıkma anlayışının kuvvetlenmesi için, çevre duyarlılığın geliştirileceği ve eğitim müfredatının zenginleştirileceği" ifade edilmektedir.

Çevre ile ilgili incelenen son alt başlık ise hayvan haklarıdır. Hayvan haklarından çevre ile bağlantılandırılarak bahsedilmesi ancak 2000'li yıllarda olmuştur. AK Parti, CHP ve MHP'nin 2004 ve sonrasındaki, BDP'nin 2014 ve HDP'nin 2015 beyannamelerinde hayvan haklarına dair ifadeler yer verilmektedir. Örneğin CHP'nin 2004 beyannamesinde "Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilkelerinin ülkemizde de yaşama geçirileceği", HDP'nin 2015 beyannamesinde "hayvanların sirk ve sokak tanıtımı gibi her türlü gösteri amaçlı etkinliklerde kullanılmasına son verileceği" ifade edilmektedir.

Ayrıca 2000'li yıllardaki beyannamelerde çevre ile uyumlu turizm, biyoçeşitlilik, biyogüvenlik, çevre dostu ulaşım ve sanayi gibi konular da çevre başlığı altında olmasa da çevre bağlamında gündeme gelmiştir.

SONUÇ

Çevre sorunlarının azaltılmasında temel strateji olarak kabul edilen sürdürülebilir kalkınma politikaları ile birlikte uluslararası gündemin ana maddeleri arasına girmeye başladığı 1970'li yıllardan itibaren çevre, ülkemizde de üzerine daha çok

düşünülen ve daha fazla söz söylenen, daha çok araştırılan ve daha fazla tartışılan bir konu haline gelmiştir.

Bugünün ya da geleceğin hükümetleri olarak siyasi partilerin çevre sorunlarına dair tutum ve söylemleri hem karar hem uygulama mercileri olmaları nedeniyle daha önemlidir. Çünkü çevre meselelerini ve çözüm yollarını ulusal düzeyde gündeme taşıyacak temel aktörler arasında yer almaktadırlar.

Siyasi partilerin eylem ve fikirlerini yansıttıkları seçim beyannameleri, herhangi bir toplumsal konudaki söylemlerine dair kamuya bilgi verir. Seçim beyannamelerinde siyasi partiler çeşitli konularda icraat ve vaatlerini ifade etmekte, böylece halkı bilgilendirmektedirler. Günümüze yaklaştıkça daha fazla ayrıntılı hazırlanan bu metinlerde kamuyu ilgilendiren temel meselelere dair siyasi partilerin yaptıkları ve yapacakları yer almaktadır. Beyannamelerde bir konuya verilen önem arttıkça konuya dair bölüm de hacimce genişlemektedir. Bu bakımdan beyannameler, ülke gündemini belirleyen ve yönlendiren siyasi partilerin bir konuya verdikleri değer ve öncelik hakkında da fikir verir.

Ülkemizde siyasi partilerin çevre konularına verdikleri önemi seçim beyannameleri üzerinden ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada 1990 yılı sonrasındaki genel ve yerel seçimlerde siyasi partilerin seçim beyannamelerinde çevre başlığı incelenmiştir. Ayrıca parti politikalarına dair temel kaynaklardan biri olan parti programları da incelenerek partilerin söylemlerinde çevreci öğelerin ağırlığı saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışma sonuçlarına göre, partilerin beyannamelerinde çevreye gittikçe daha fazla ve daha ayrıntılı şekilde yer verdiklerini söylemek mümkündür. Çevre, beyannamelerin konu başlığı sıralamasında gittikçe daha üst sıralara taşınırken çalışma kapsamında belirlenen alt başlıklara dair ifadelerin de sayısı ve kapsamında artış olduğu görülmüştür.

Sürekli yeni sorunların ve çözüm önerilerinin ortaya çıktığı bir alan olan çevre ve çevre politikaları, hem araştırma hem uygulama düzeyinde ilgili tüm tarafların etkin katılımıyla zenginleştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu bakımdan kapsam, zaman ve örneklem açısından çeşitli sınırlılıkları olan bu araştırmanın alandaki diğer aktörlere ve araçlara genişletilmesi ve kapsam olarak da derinleştirilmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

Abdulahkimoğulları E, Sezer Ö ve Akpınar M (2011) Küresel Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, 61-88.

Adalet ve Kalkınma Partisi Programı (2001) ve Seçim Beyannameleri.

Aksu C (2011) Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre, Güney Ege Kalkınma Ajansı, İzmir.

Algan N (2000) Türkiye’de Devlet Politikaları Bağlamında Çevre ve Çevre Korumanın Tarihine Kısa Bir Bakış, Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2000, İstanbul.

Anavatan Partisi Programı (1987 ve 1996) ve Seçim Beyannameleri.

Artes J and Bustos A (2008) Electoral Promises and Minority Governments: An Empirical Study, *European Journal of Political Research*, 47 (3), 143-158.

Baker S, Kousis M, Richardson D and Young S (1997) *The Politics of Sustainable Development: Theory, Policy and Practice within The European Union*, Routledge, London.

Barış ve Demokrasi Partisi Programı (2008) ve Seçim Beyannamesi.

Belli A ve Aydın A (2016) AB Uyum Sürecinde Türkiye’nin Çevre Politikasına İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Çevre Özel Sayısı*, 589-615.

Bell-McGillivray D (2000) *Environmental Law*, Routledge, London.

Bozlağan R (2004) Sürdürülebilir Gelişme Üzerine Yapılan Tartışmalara Bir Bakış, *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 18 (3), 1-19.

Budak S (2000) *AB ve Türk Çevre Politikası*, Büke Yayınları, İstanbul.

Budge I, Robertson D and Hearl D (1987) *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, Cambridge University Press, Cambridge.

Büyük Birlik Partisi Programı (1993) ve Seçim Beyannamesi.

Carter N (2006) Party Politicization of the Environment in Britain, *Party Politics*, 12 (6), 747-767.

Cumhuriyet Halk Partisi Programı (1994, 2000 ve 2008) ve Seçim Beyannameleri

Demirel A (1997) *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Demokratik Sol Parti Programı (1985 ve 1998) ve Seçim Beyannameleri.

Demokratik Toplum Partisi Programı (2005)

Doğru Yol Partisi Programı (1990 ve 1999) ve Seçim Beyannameleri.

Elinder M, Jordahl H and Poutvaara P (2008) *Selfish and Prospective: Theory and Evidence of Pocketbook Voting*, Aboa Centre for Economics, Discussion Paper No. 40, Turku. <http://www.ace-economics.fi/kuvat/dp40.pdf>.

Eroğul C (2012) *Çağdaş Devlet Düzenleri*, İmaj Yayınevi, Ankara.

Eurobarometer (2014) Eurobarometer 81: Public Opinion in The European Union, http://ec.europa.eu/citizenship/pdf/spring_eurobarometer_july_2014.pdf, erişim tarihi: 19.03.2017.

Fazilet Partisi Programı (1998) ve Seçim Beyannamesi.

Fiske J (1996) İletişim Çalışmalarına Giriş, Süleyman İrvan (çev), Ark Yayınları, Ankara.

Fuller G E (1996) Demokrasi Tuzağı, Mustafa Gaspıralı (çev), Altın Kitaplar Yayını, İstanbul.

Garry J (1999) Using Computer-Coded Content Analysis of German and Norwegian Election Manifestos to Estimate Party Policy Positions, European Consortium for Political Research Workshop, 26-31 March, Mannheim.

Halkların Demokratik Partisi Programı (2014) ve Seçim Beyannamesi.

Haytoğlu E (1997) Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Hayata Geçme Nedenleri, PAU Eğitim Fakültesi Dergisi, 3, 47-53.

Hearl D (1988) Ambivalence Revisited: An Analysis of Liberal Party Manifestos Since 1945, Liberal Parties in Western Democracies, Cambridge University Press, Cambridge.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.liste_q?ptip=SIYASI PARTI YAYINLARI.

Katz R S and Mair P (1994) How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies, Sage, London.

Kaya E (2010) Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Bankaların Rolü ve Türkiye’de Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları, İşletme Araştırmaları Dergisi, 2 (3), 75-92.

Kaypak Ş (2011) Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13 (20), 19-33.

Kaypak Ş (2012) Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (10), 205-242.

Keleş R ve Hamamcı C (1998) Çevrebilim, İmge Kitabevi, Ankara.

Keleş R, Hamamcı C ve Çoban A (2009) Çevre Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.

Kırımhan S (1995) Türkiye’de Çevre Sorunları ve Çevre Politikası, Yeni Türkiye Dergisi, 5, 164-168.

Levine S (1975) Values and Politics: A Content Analysis of Party Programmes, New Zealand Politics: A Reader (Ed. S. Levine), Cheshire, Melbourne.

Mansergh L and Thomson R (2007) Election Pledges, Party Competition, and Policymaking, Comparative Politics, 39 (3), 311-329.

Mayring P (2011) Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş: Nitel Düşünce İçin Bir Rehber, Adnan Gümüş, Sezai Durgun (çev), BilgeSu Yayınları, Ankara.

McLeay E (1994) Political Issues and the Policy Agenda, Double Decision: The 1993 Election and Referendum in New Zealand (Eds.. J. Vowles and P. Aimer), Victoria University Press, Wellington.

Miller R (1989) The Democratic Party, New Zealand Politics in Perspective, Auckland, Longman Paul.

Milliyetçi Hareket Partisi Programı (2000 ve 2009) ve Seçim Beyannameleri.

Naurin E (2011) Election Promises, Party Behaviour and Voter Perceptions, Palgrave Macmillan, London.

Ökmen M (2004) Çevre ve Politika, M Marin ve U Yıldırım (editör), Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, İstanbul, 327-365.

Ökmen M ve Görmez K (2009) Türkiye’de Yerel Gündem 21 ve Yerel Yönetişim Uygulamaları, K Görmez ve M Ökmen (editör), Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları, Beta Yayınları, İstanbul, 324-338.

Öz E (1989) Dünyada ve Türkiye’de Ekoloji Hareketinin Gelişimi: Çevre Koruma Derneklerinden Siyasal Partilere, Türkiye Günlüğü, 3, 27-34.

Pearce D and Palmer C (2001) Public and Private Spending for Environmental Protection: A Cross Country Policy, Fiscal Studies, 22 (4), 403-456.

Refah Partisi Programı (1985 ve 1994) ve Seçim Beyannameleri.

Rohrbach S (1991) Elections in the Media Age: An Analysis of Political Party Platforms and TV News Transcripts Covering the 1984 American Election Campaign, Political Science Publication, Essex.

Rose R (1980) Do parties make a difference? Chatham House Publishers, Chatham.

Royed T J (1996) Testing the Mandate Model in Britain and the United States: Evidence from the Reagan and Thatcher Eras, British Journal of Political Science, 26 (1), 45-48.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti Programı (1985) ve Seçim Beyannameleri.

Tekeli İ (1996) Habitat II Konferansı Yazıları, T.C. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Yayını, Ankara.

Thomson R (2001) The Programme to Policy Linkage: The Fulfilment of Election Pledges on Socio-economic Policy in the Netherlands, European Journal of Political Research, 40 (2), 171-197.

Tok T N (2012) Türkiye’deki Siyasal Partilerin Eğitim Söylemleri ve Siyasaları, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 18 (2), 273-312.

Topf R (1994) Party Manifestos, Labour's Last Chance? The 1992 Election and Beyond (Eds. A. Heath, R. Jowell, J. Curtice and B. Taylor), Dartmouth Publishing, Aldershot.

Tural E (2004) II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Partilerin Taşra Politikaları, *Amme İdari Dergisi*, 37 (4), 57-82.

Tutar F (2011) Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Çevre, Kalkınma ve Ticaret, *Mevzuat Dergisi*, 166, 1-16.